

כתובת ערבית קדומה מבית-שערים

מאת

א. בן-חורין

בעונת החפירות האחרונה בבית-שערים, שהתנהלה בשנת 1956 על-ידי פרופ' ב. מזר, נתגלתה כתובת ערבית קדומה במערכת הקברים הידועה בשם מע'ארט אל-ג'הנם⁽¹⁾.

הכתובת כתובה בדיו שחורה על גבי הסלע של קיר המערה (ראה לוח ח', 2), ויש בה 11 שורות. אורך כל שורה הוא 18 ס"מ, חוץ מן השורה האחרונה, שארכה 20.5 ס"מ. גובה הכתובת הוא 18 ס"מ. הכתב רהוט, עם נקודות דיאקריטיות וסימני תנועות בכמה מקומות, והוא דומה לכתב הפא-פירוסיס הערביים מהמאה התשיעית לספה"נ⁽³⁾. רובה של הכתובת מכוסה אינקרוסטציה לבנה. במקום אחד נתקלפה האבן עם האותיות, שהיו כתובות עליה, וכן בכמה מקומות אחרים נטשטשו שרידי האותיות במרוצת הזמן. שמונה השורות הראשונות של הכתובת הן שיר במשקל השלם (כ-⁶ בערבית)⁽⁴⁾, ושלוש השורות הנותרות כוללות את חתימת כותב הכתובת, דברי הסבר ותאריך.

1 עלי יהודות לפרופ' מזר על כך, שהרשה לי לפרסם כתובת זו כאן.
2 כתובות ערביות קדומות, הכתובות בדיו על גבי אבן, נדירות הן מאוד; ורוב הכתובות מסוג זה, שנשתמרו בידינו, כתובות על שברי שיש. בארץ-ישראל נמצאו עד כה שתי כתובות כאלו: האחת בח'רבת אל מפג'ר, והיא מכתב אל הכליף האומיי השאם מראשית המאה השמינית לספה"נ (ראה D. C. Baramki, QDAP VIII, 1938, p. 53, pl. XXXIV, 2 A. Jeffery, AASOR, כנראה מן המאה התשיעית לספה"נ (ראה A. Jeffery, AASOR, 1955, pp. 4, 53—55, pls. 21—21a).
3 כתב דומה נמצא, למשל, בפאפירוס שבאוסף הדוכס ריינר בווינה, שתואר ע"י J. Karabacek, Führer durch die Ausstellung Papyrus Erzherzog Rainer, A. Grohmann, From Wien, 1894, p. 158, Nr. 615, ושתמונתו ניתנה ע"י the World of Arabic Papyri, Cairo, 1952, pl. XV a גם בכתובות, שנזכרו בהערה 2, דומה הכתב לכתב הפאפירוסים של תקופתן, ולא לכתב המונומנטאלי של הכתובות החרוטות.

4 שירים נדירים הם אפילו בפאפירוסים הערביים (ראה Grohmann, שם, עמ' 5), ולא נמצאו כלל עד כה בכתובות-אבן קדומות.

וזו לשון הכתובת:

وَالشُّوقِ بَيْنَ ضُلُوعِهِ يَتَوَقَّدُ	أَنْعَى الصُّدُودَ وَ [ ]
إِلَّا لِيَغْفَلَ عَنْ هَوَاهُ الْحَسَدُ	مَا كَانَ فِيهِ [ ] الْكُرْمَ يَنْظُرُ [ ]
سَهْرًا [ ] وَصَارَ رَاشِدًا فِيهِ يَرْقُدُ	إِنَّ الْمَنَى جَعَلَتْ مَكَانَ رُقَادِهِ
فِي الْعَالَمِينَ وَمِثْلَهَا لَا يُوْجَدُ	إِلَّا التَّذْيِ نِعَمَ الْحُسْنِ هَلْ نَظِيرُهَا
بِالْقُرْبِ وَهِيَ عَنِ الْمَوَاصِلِ تَبْعُدُ	قَرِيبَتْ فَبَاعَدَتْ الدَّهْوَ [ ] رَادَهَا
وَمَا تَصْعَدُ حِظَّهُ لَا يَصْعَدُ	إِنَّ الْهَوَى لَوْلَامَ فَا حُضِعَ
إِنَّ الزَّمَانَ بِهِ يَدْمُ وَيُحْمَدُ	سَلَّ عَنْهُ يَخْبِرُكَ الَّذِي قَدْ ذَاقَهُ
فَإِذَا انْكَدَرَ فَهُوَ عَيْشٌ أَنْكَدُ	مَا دَامَ صَفْوُ فَهُوَ عَيْشٌ طَيِّبٌ

וּכְתַב אַחְמַד בֶּן מֻחַמַּד בֶּן בִּשְׂרָא בֶן אַבִּי דַלְפֵי הָעַבְדִּי

וּפִי הַזֶּה הָאֵיּוֹת אִסְמֵי פִחְזָא מִן אִוֵּל כָּל יֵית חַרְפָּא

פִּאנְתִּי תִּתְּפִי עֲלֵיהֶּ וּכְתַב בִּי שְׁהַרְרִיעַ אַחְרֵי שְׁנַת סִבְעָא וְתִּמְנִין וּמֵאֵתִין

זוה תרגומה:

- 1 אני בוכה על הפרידה (מן המת שנפטר) ...
- 2 כשהתשוקה בין צלעותיו בוערת.
- 2 אצילותו לא נראתה גדולה כל כך תמיד, אלא כדי שיסיחו הקנאים את דעתם מתאוותו.
- 3 התשוקות עשו את מקום שנתו לערנות, עד שהיה קבר שבו יישן.
- 4 הוא נהנה מהנאות היופי. האם יש דומה להן בעולמות? דוגמתן לא תמצא.
- 5 מתקרבים ומתרחקים הדורות. רצונם בקרבה, אך הם מתרחקים מהפגישות.
- 6 לו היה (מישהו) מגנה את התאוה, לא היה מכניע (אותה). וכאשר גורלו נעשה קשה, לא יעלה.
- 7 שאל על אודותיה, ויודיעך את אשר טעם. הרי בגללו מגנים ומשבחים את הזמן.

- 8 כל זמן שנמשכת הבהירות, החיים הם טובים.
 אך כשנעשה חושך, החיים הם נפסדים.
 9 וכתב אחמד בן מחמד בן בשר בן אבו דלף אל-עבדי.
 10 ובבתים אלו (גרמז) שם. קח מראשית כל בית אות.
 11 ותעמוד עליו. ונכתב בחודש רביע השני שנת 287 (להג'רה = 5 באפריל
 עד 3 במאי שנת 900 לספה"ג).

ה ע ר ו ת ל נ ו ס ח ה כ ת ו ב ת

שורה 1 — בסוף הצלע הראשונה (הדלת) של בית זה מטושטשות הן שתיים עד שלוש מלים. המלה הראשונה שבהן מתחילה באות ו, ומשרידי המלה האחרונה אפשר להכיר את האותיות الحمد שאולי יש לקרוא الحمد, הטוב.

שורה 2 — הדלת של בית זה מטושטשת מאוד, אך ההשלמה נראית בטוחה. — הניקוד كَرَم במקום كَرَم נדרש ע"י המשקל, וצורה זו נמצאת במלונים. — המלה האחרונה של בית זה מנוקדת במקור الحمد.

שורה 3 — בראשית הצלע השנייה (הסוגר) נפלו כמה אותיות בגלל התקלפות האבן. מן המלה [سا] נראים עוד שרידי האות א וכן האות האחרונה ר בשלמותה. — המלה مشهداً מנוקדת כך במקור.

שורה 4 — שלוש המלים הראשונות של בית זה קשות לקריאה. שרידי האותיות בראשית השורה הם חלשים מאוד, בראשונה ניסיתי לקרוא لَيْدِي نَعْمَ الحُسْنُ. קריאה זו מתאימה יותר לאקרוסטיכון (ראה עליו בהערה לשורות 10—11), אך לעומת זה משבשת היא את משקל השיר, והיא קשה להבנה. — הניקוד نَعْمَ במקום نَعْمَ נדרש לשם שמירת המשקל, והוא אפשרי בלשון שירה⁹. — בגלל התקלפות האבן נפלו כמה אותיות גם בסוגר של בית זה, שאני מציע להשלימן [مئذ]ها.

שורה 5 — סוף הדלת של בית זה מטושטש, ונראה כאילו חזר הכותב פעמיים על האות א במלה الدهور [ر] כלומר כתב ا الدهور.

שורה 6 — במקום حظه אפשר היה לקרוא גם خطه, אך גם במקרה זה קשה לעמוד על מובנו של המשפט.

שורה 9 — שמות אביו וסבו של כותב הכתובת הם מטושטשים, אך קריאת שם האב היא בטוחה. — ה"נסבה" כתובה בצורה العدى או العرى.

W. Wright, A Grammar of the Arabic Language II³, Cam- (5

bridge, 1898, p. 384

בחרתי בצורה *العبدی*, שהיא נסבה מצויה⁶), אך יש גם אפשרויות אחרות לקריאה, למשל *العبری*, העברי. אמנם במקרה זה היה צריך להניח, שכותב הכתובת היה ממוצא יהודי, דבר שקשה להעלותו על הדעת לגבי איש, שלא רק שמו שלו, אלא גם שמותיהם של אבותיו עד לדור הרביעי הם שמות מוסלמיים אפייניים.

שורות 10—11 — הכותב רוצה לומר, שהשיר הוא אקרוסטיכון ושהאור תיות הראשונות של כל בית מצטרפות לשם הפייטן⁷). אם קוראים בתחילת השורה 4 את האות *ل*, הרי מצטרפות אותיות אלו לשם: אם אל-קאסם, שהוא שם אשה. משוררות ערביות התמחו תמיד בחיבור שירי אבל (*مرانی* בערבית)⁸), ולכן מסתבר שגם שיר זה נתחבר על-ידי אשה. אין אנו יודעים דבר על המשוררת אם אל-קאסם, ונראה הדבר, ששיריה לא נשתמרו, ומסיבה זו לא מצאתי זכר לשיר הרשום כאן בשום מקום. — אפשר לקרוא את השנה גם 289 במקום 287 (*تسع* במקום *سبع*). החודש רביע השני של שנת 289 מתאים לתקופה 15 במרץ—12 באפריל 902 לפי הספירה הנוצרית.

כתובת זו היא יחידה במינה בין הכתובות הערביות הקדומות, שדברי שיר אינם מצויים בה בדרך כלל, אך המנהג לדקלם שירי אבל על קברים קדום הוא, וכבר היה קיים אצל הערבים בתקופה שלפני האסלאם. שירים כאלו נשתמרו באוספי השירים הקדומים⁹). גם בסיפורים העממיים, כסיפורי אלף לילה ולילה, זהו מוטיב רגיל¹⁰). מכל מקום נראה, שכאן נמצאה בפעם הראשונה כתובת ערבית עתיקה, הכוללת שיר אבל כזה, באתר. כותב הכתובת היה אדם משכיל, כפי שאפשר ללמוד מכתב ידו הרהוט, מידיעתו בשירה בצורתה הקלאסית, ואולי גם מבקיאותו בייחוס של משפחתו עד לדור הרביעי.

(6) אס-סמעאני, כתאב אל-אנסאב, הוצ' מרגליות, ליידן, 1912, דף 381א-ב.
(7) יש להעיר, שדבר זה אינו רגיל בשירה הערבית הקדומה, אך שכיח הוא מאוד אצל הפייטנים העבריים.

R. A. Nicholson, *A Literary History of the Arabs*, Cambridge, (8) 1930, p. 126; C. A. Nallino, *La littérature arabe des origines à l'époque umayyade*, Paris, 1950, p. 270.

(9) השווה דיואן אל-חמאסה, הוצ' קאהיר 1927/1346, כרך א', עמ' 330 (שיר של מתמם בן נזירה), 368 (שיר של עבד אללה בן ת'עלבה אל-חנפי), 387 (שיר של אל-חסין בן מטיר אל-אסדי, משורר מהמאה ה-8 לספה"ג), ועוד.

(10) ראה, למשל, בסוף הסיפור של מסרור הסוחר (בלילה ה-863 לפי החלוקה